

3. Волковський В. Уроки війни для формування стратегії української східної політики: філософські міркування. *Філософія освіти*. 2022. Том. 28 (1). С. 53–69.

4. Дзоя Л. Історія гордині: психологія і межі розвитку / пер. з італ. С. Сарвіра. Львів: Астролябія, 2019. 384 с.

5. Зборовська К. Аргументативний аналіз міфологем доктрини «русскій мір». *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2021. Випуск 2(174). Том 2. С. 3–13.

ПРИРОДА ЛЮДИНИ ТА ВІЙНА: ЦІННІСНІ ВИКЛИКИ

Гомілко О.Є.

*Інститут філософії ім. Г. Сковороди Національної Академії Наук України,
м. Київ, Україна*

Війна суттєво змінює ціннісні настанови українців, але водночас підтверджує вірність останніх своїй ідентичності. Вкотре українці доводять, що їх ідентичність ґрунтується на таких фундаментальних цінностях як свобода та гідність, котрі вони готові захищати зі зброєю в руках. Українці у боротьбі із окупантом демонструють невід’ємність людської природи від цінностей. Адже для більшості із них поняття життя, свободи та гідності стали тотожними, інакше кажучи, цінності набули антропологічного значення.

Теза про антропологічну природу цінностей долає теоретичні межі так званої компенсаторської філософської антропології, котра орієнтується на уявлення про людину як недостатню істоту. Натомість природа людини постає як фундаментальний ресурс індивідуальної свободи та соціальної толерантності, а не лише як носій «еволюційних кайданів» (Ю. Харарі). Водночас людська агресія та насильство можуть мати не стільки еволюційне, скільки культурне пояснення. Певно, злостиве ставлення російського народу до українців переважно є наслідком культурного впливу, а не його біологічної схильності до агресії. Війна підважує асиметрію серця та розуму у людській природі, схиляючи їх чи до примирення, чи ворожнечі. Звертаючись до даних соціологічних досліджень та медійну інформацію, прослідкуємо ціннісні зміни українців, котрі вказують у який бік схиляється чаша терезів їх людяності під час війни.

Незважаючи на попередження західних розвідувальних служб та навіть персонально президента США, вірогідність повномасштабної війни Росії проти України оцінювалась її громадянами як вкрай низька. Довіра до встановленого після другої світової війни світового устрою ґрунтувалась на уявленнях про соціальний та моральний прогрес людства. А застереження філософів (М. Маклюен, П. Слотердаjk та ін.) щодо загроз у цифрову епоху деградації людства у дикість вважалось темою відстороненою від реального життя академічної дискусії. То ж бомбардування російськими ракетами чи іранськими дронами українських міст видавалось виплодом алармічної уяви, а не критичного мислення. На жаль, війна з її звірствами стала для українців реальністю, котра суттєво вплинула на їх життя та мислення. І хоча її ще не завершено, але певні висновки можна зробити. Мета цієї доповіді полягає в осмисленні тенденцій трансформації цінностей українців внаслідок вторгнення у їх життя фактору війни. Головну увагу зосереджено на антропологічних чинниках цього процесу.

Цифрові загрози в основному пов’язували із особистісним, а не соціальним розвитком. Адже вбачали у просвітництві, гуманітарній революції, революціях прав, лібералізмі та демократії міцний підмурок прогресу людства, котрий дає шанс людству жити у мирі. Філософська увага зосереджувалась на ризиках окремого індивіда здебільшого через маніпуляції його свідомістю та віртуалізацію життя. Широке використання новітніх комунікаційних технологій у соціальних мережах на кшталт індивідуального таргетування розцінювали як грізну зброю майбутнього. Тоді як стрілецька зброя, артилерія чи бронетранспортери здавалось полишеними для історичних оповідей. Переконавання, що цифровий світ унеможлиблює повномасштабну аналогову війну, виявилось хибним.

Повномасштабна війна Росії проти України радикально змінює такі міркування. По-перше, віроломне вторгнення та воєнні злочини російської армії виявляють хиткість підмурків прогресу. Ця війна переконує у тому, що гуманістичні цінності, котрі українська армія захищає зброєю, також потребують подальшого ідейного, інституційного та освітнього посилення. По-друге, ця війна переконує, що ствердження гуманістичних цінностей є невід'ємним від подолання опору їм стихії свавілля, котру містить людська природа. Зміцнення позицій свободи та демократії провокує зворотні сили. Нуртування у людській природі сил агресії та ненависті робить новітні технології успішними, а війну дикунською. Через те збудити насильство значно легше, ніж його приборкати. Але, по-третє, війна уможливило скорочення шляху людей до цінностей свободи, випробовуючи та гартуючи їх. Загибель головного диригента Херсонського музично-драматичного театру Юрія Керпатенка, котрий був застрелений російськими військовими у власному будинку після того, як музикант відмовився співпрацювати із окупантами¹, є сумним, але вагомим доказом цієї тези.

Про зміни у пріоритетах цінностей українців свідчать результати соціологічних досліджень центру Розумкова. Йдеться як про індивідуальні (психологічні), так і про громадянські ціннісні орієнтації. Зідно цих досліджень, 64 % респондентів вважають, що демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України. За роки спостережень це найвищий показник². Також вражає цифра стосовно ставлення українців до свого громадянства. Ним пишаються понад 90% українців, до того ж 54,5% дуже пишаються. Це також найвищий показник за весь час соціологічного моніторингу³. Наведені показники є важливими тому, що донедавна українці вважали себе нещасною нацією, а відповідно мало цінували своє громадянство. У Всесвітньому звіті щастя-2019 року вони досягли свого історичного мінімуму та зайняли позицію найбільш нещасної країни у Європі⁴. Ясна річ, що вагомим підстав для таких настроїв в українців не було. У звіті зазначено, що така оцінка життя українцями значно занижена і не відповідає його якості.

Однак, війна суттєво змінює настрої українців. Згідно згаданого дослідження центру Розумкова, 72% опитаних ідентифікують себе як громадян України. А віра у перемогу об'єднує українське суспільство та перевищує 90% опитаних. Найбільш неочікуваним став показник у 48% людей, котрі вірять у краще майбутнє країни, а 36% відчувають себе патріотами. Як зазначено у цих дослідженнях, українці попри війну переважно позитивно думають про майбутнє України. А тому, надія стала найпоширенішим відчуттям думок українців про майбутнє країни. Так вважають 65,5% респондентів, а 40% українців відчувають оптимізм. Певно, що ці цифри різко контрастують із даними про українців у Всесвітньому звіті щастя за 2019 рік.

Дані соціологічної групи рейтинг, котрі були проведені на початку жовтня цього року, також підтверджують хороший рівень життєстійкості українців. За шкалою від 1 до 5 його оцінюють на 3,9. Так, 53% українців не відчувають себе слабкими, а більше 50% не сприймають навколишній світ як ворожий та небезпечний⁵. Важливо, що ціннісна переорієнтація українців набуває практичного втілення. Про це свідчить їх реакція на заклик влади до заощадження споживання електроенергії у вечірній час після масових обстрілів російськими ракетами об'єктів цивільної інфраструктури. За повідомленням «Укренерго» мешканці Києва та області у вечірні години 10 жовтня зменшили споживання електроенергії на 26,5% у порівнянні зі звичайним осіннім днем⁶. Багато інформації про те, що українці

¹ <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/15/250858/>

² <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/den-nezalezhnosti-ukrainy-serpen-2022p>

³ Там само

⁴ <https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2019/WHR19.pdf>

⁵ <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/17/250876/>

⁶ <https://bzh.life.ua/gorod/kiyani-ta-zhiteli-kiyivshhini-na-prohannya-vladi-zekonomili-ponad-25-elektroenergiyi-za-vechir-10-zhovtnya/>

стають більш організованими, дисциплінованими та спокійними. Парадоксально, але війна їх змусила стати більш оптимістичними.

Також спостерігаємо суттєві зміни у цінностях, котрі пов'язані із процесами декомунізації та деколонізації українського суспільства. Так, 75% українців підтримують рішення після перемоги України та деокупації її території про повний розрив усіх стосунків із Росією аж до цілковитої заборони на в'їзд росіян в Україну¹. Цей відсоток свідчить про остаточну руйнацію радянського ідеологічного кліше про дружбу народів, котрий використовувався радянським авторитаризмом в якості засобу виправдання політики форсованої русифікації завдяки формуванню так званої нової історичної спільноти – радянського народу. Про втрату ілюзії українців стосовно їх дружби із «братнім російським народом» говорить те, що 86% опитуваних вважають відповідальним за війну російське керівництво, а 42,5% – громадян Росії. Отже, йдеться не лише про втрату відчуття дружби, але й про звинувачення в агресії. Таким чином війна стимулює постколоніальні та пострадянські ціннісні зміни, котрі є необхідною умовою модернізації української нації. Демократія, верховенство права та прав людини складають ціннісні орієнтири таких змін. Відповідно важливим завданням філософії стає не лише переосмислення впливу антропологічних чинників на війну, але й усвідомлення їх зв'язку із соціальними процесами подолання наслідків колонізації та комунізації української нації.

Проте, війна також породжує в українців негативні почуття. Ненависть, помста, злість чи жорстокість стають психологічною нормою. Повідомлення про загибель особового складу ворожої армії, знищення її військової інфраструктури чи техніки нерідко українці сприймають радісно. А їх емоційні дописи у пабліках про смерть російських військових супроводжуються глушливими коментарями. Вислів на кшталт «ранок починається не з кави, а з пекучої ненависті до русні» узагальнює цей настрій. Довоєнні моральні та ціннісні межі значно порушуються. Питання як залишитися людиною під час війни стає актуальним для багатьох українців. То ж ціннісне переосмислення людської природи також складає важливе завдання філософії. Важливо, щоб такі ключові цінності як індивідуальна свобода та гідність знайшли своє антропологічне визнання, а «темний бік» людської природи постав у культурно-соціальних імплікаціях. Зазвичай, філософська увага зосереджена зворотно: людську антропологію розглядають як джерело агресії та насильства, а культуру та суспільство – як запобіжник останніх. Завдяки зміні філософської оптики зона легітимації раціональної природи людини розширюється. Тоді антропологія може бути розумною, а культура позбавленою сенсу.

Серед філософських дисциплін вагому роль має відіграти соціальна антропологія, важливим завданням котрої стає вивчення шляхів легітимації нелогічного прояву соціального. На відміну від «розуміючої» соціології М. Вебера із її закликом до пошуку сенсів соціальної дії, соціальна антропологія покликана пояснити нелогічність соціальних процесів. З огляду нинішньої повномасштабної російської агресії, що відбувається в рамках кількасотлітньої війни за незалежність України, стійка ментальна як настанова українців до «братнього російського народу», чи «великої російської культури» виглядає нелогічною. Навіть поверхнєве знайомство із російськими/радянськими мистецтвом, літературою чи філософією виявляє агресивні імперські ідеї пригнічення та приниження інших націй. Що ж так довго утримувало українців в ілюзії «нерозривної дружби» з російським народом та «культурної величі» Росії? Чому навіть під час нинішньої війни в авторефератах докторських дисертацій українські дослідники згадують твори І. Ільїна, котрий є основним ідейним натхненником цієї війни, як теоретичне джерело досліджень про буття людини в одному ряду із Р. Бартом, Ф. Г. Гадамером, П. Рікером та М. Шелером та іншими видатними філософськими постатями? Таких питань багато, але відповідей обмаль. Українська філософія має звільнитись від пут алогічності, спонтанності, хаотичності, пафосності та цінностей позірної високої духовності «руського мира» на користь логічної, аргументованої та критичної рефлексії. Горезвісний

¹ <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/den-nezalezhnosti-ukrainy-serpen-2022p>

І. Пльн в одній із своїх книжок використовує слово духовність 1107 разів, водночас не даючи йому жодного зрозумілого визначення. А можна, як Декарт чи Спіноза, чітко та ясно філософувати, відточуючи лінзи сприйняття цінностей людського життя – свободи та гідності.

Вагомість антропологічних чинників у розумінні феномену війни все більше привертає увагу сучасних дослідників¹. Адже, людство все ще схильне до ведення воєн. Дебати між представниками класичного реалізму та неореалізму або як ще його називають структурного реалізму виявляють суттєву роль у виникненні воєн людського фактору. Покладання неореалізмом надій на запровадження міжнародних інституцій, котрі б забезпечували виконання суб'єктами міжнародної політики встановлених норм та законів та у такий спосіб додали б анархію у відносинах між державами, не виправдовують сподівань. Так, перша міжнародна організація, створена після першої світової війни для забезпечення безпеки та миру між народами, не спромоглась завадити початку другої світової війни. Та й її наслідувач Організація Об'єднаних Націй також демонструє недостатню ефективність у запобіганні воєн. Класичний реалізм вважає фундаментальною причиною воєн не анархію взаємин між державами, а людську природу. Ось чому важливим є не лише соціальний устрій країни, але й те, якими людьми є її лідери та її громадяни. Адже, не всі ревізіоністські налаштовані держави, котрі прагнуть захоплення чужих країн територій, вдаються до воєнних дій. Тоді як мирно налаштовані країни як то сучасна Білорусь можуть стати фактором воєнної загрози. Українці доводять, що вони є людьми, для котрих загальнолюдські цінності важать.

ФІЛОСОФІЯ ПІСЛЯЗАВТРА (ДО ОРІЄНТАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ)

Малахов В. А.
м. Назарія, Ізраїль

Поняття «виклики сучасності» набуває сьогодні гранично жорсткого значення. У світі, де нас захльостує хвиля людських страждань, руйнації, ненависті, залишатися незворушним неможливо. У пошуках відповіді на цей виклик перед філософією людини, на мій погляд, відкриваються три шляхи. Шлях перший – шлях залучення до невідступної актуальності, до руху від дня сьогоднішнього у день завтрашній. Такий шлях, цілком очевидно, налаштовує на вибір чіткої політичної позиції, підпорядкованість умовам відповідного метадискурсу. Філософуючи у такий спосіб, ми, хоч би якими були подальші кроки нашої думки, неминуче стаємо передавачами базових напружень нашого сьогодення, його динаміки, його протистоянь, його «злоби дня» (навіть якщо ця «злоба» сягає епохальних масштабів). Обираючи такий шлях під час війни, суб'єкт філософування за самою обраною ним оптикою осмислення людського буття бере на себе роль солдата цієї війни, дієвця воєнних подій. При всій повазі до колег, що зробили такий вибір, і поза сумнівом визнаючи ґрунтовність його підстав, скажу відверто: ступити на цей шлях я особисто не в змозі. Філософія за самою своєю суттю є, як відомо, справою вільної особистості, отож щиро зізнаюся: мені не до снаги ані фундаментальні напруження нинішньої доби, ані обумовлена її динамікою жорстка поляризація людського досвіду і стосунків, ані породжувана нею «злоба», що обертається на справжнє буяння всепоглинаючої ненависті і апологію смерті. Скажу більше: жити за правилами нинішнього роздертого ненавистю світу я не можу; я відчуваю свою екзистенційну несумісність з реаліями сьогоднішнього буття. То що ж мені з цим робити? Що робити таким, як я? Чи нас отаких мало?

Інший шлях, який сьогодні може видатися привабливим, – шлях консервативного налаштування свідомості і життя. Дивлячись на похмурі, підсвічене спалахами «прильотів» світання дня прийдешнього, як не відчуті спокусу розвороту назад, у чарівні часи ведмедика Вінні-Пуха і п'янок ліберальних ілюзій?

¹ Див. Rosen, S. P. *War and Human Nature*, Princeton: Princeton University Press, 2005; Orme, J. D. *Human Nature and the Causes of War*, Springer International Publishing, 2018.